REZYUME. Mazkur ilmiy maqolada teatr san’atida ovoz rejissyorining o‘rni, uning ijodiy va texnik faoliyati, sahna jarayonida tovushning estetik funksiyasi hamda zamonaviy texnologiyalarning teatr ovoz dizayniga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Ovoz rejissyori sahna asarining badiiy yaxlitligini ta’minlovchi muhim ijodiy subyekt sifatida ko‘rib chiqilib, uning aktyor, rejissyor va sahna rassomi bilan o‘zaro hamkorligi yoritiladi. Maqolada nazariy tahlil, amaliy tajriba va zamonaviy teatr amaliyotidan misollar asosida xulosalar beriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной научной статье на научной основе анализируется роль звукорежиссера в театральном искусстве, его творческая и техническая деятельность, эстетическая функция звука в сценическом процессе и влияние современных технологий на театральный звуковой дизайн. Звукорежиссер рассматривается как важный творческий субъект, обеспечивающий художественную целостность сценического произведения, освещается его взаимодействие с актером, режиссером и художником сцены. В статье представлены теоретический анализ, практический опыт и выводы на основе примеров из современной театральной практики.

SUMMARY. This scientific article scientifically analyzes the role of the sound director in theatrical art, their creative and technical activities, the aesthetic function of sound in the stage process, and the influence of modern technologies on theatrical sound design. The sound director is considered as an important creative subject that ensures the artistic integrity of the stage work, and their interaction with the actor, director, and stage designer is highlighted. The article provides conclusions based on theoretical analysis, practical experience, and examples from modern theatrical practice.

ҚАРАҚАЛПАҚ МИЛЛИЙ ТЕАТРЫНЫҢ БИРИНШИ ҚӘНИГЕЛИ РЕЖИСЁРЫ Т.АЛЛАНАЗАРОВ

З.С.Зарипова – *ассистент оқытыўшы*
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: қорақалпоқ театри, режисуранинг шакилланиши, истидодли режисёрлар, Т.Алланазаров ижоди, маданиятнинг ривожи, таржимо ишлар, олий таълим.

Ключевые слова: каракалпакский театр, образование режисуры, профессиональные режисёры, творчество Т.Алланазарова, развитие культуры, переведённые произведении, высшее оброзование.

Kew words: karakalpak teatr, directing education, professional directors, creativity of T. Allanazarov, development of culture, translated , works, higer education.

Театр турмысында режиссура мәселеси тийкарғы мәселелердиң бири болып саналады. Сахнада қойылған ҳәр бир спектакль режисёрдың басшылығысыз әмелге аспайды. Ҳәр бир дәўирде театрдың раўажланып барыўында режисёрлардың хызмети уллы. Миллий театр труппасы «Таң нуры» 1926-жылы шөлкемлестирилген болса да, сахнада жергиликли халық ишинен шыққан бир неше драматурглердиң пьесалары қойылғаны менен режисёр кәсиби XX-әсирдиң 30-жылларына шекем жоқ еди. Ол ўақытлары сахналастырылған пьесалар суфлерлар жәрдеминде ойналатуғын еди. Драматурглер спектакллер жаратыў менен бирге ҳәм режисёр ҳәм актёр хызметлерин өзлери атқарыўларына туўра келди. Анығырақ етип айтқанда усы жылларда Қ.Әўезов, С.Мәжитов, Ж.Аймурзаев, Ә.Өтепов, А.Бегимовлар ҳәм сол дәўирдиң көрнекли актёры Б.Сейтов ҳәм көрнекли бақсы Б.Юсуповлар «Таң нуры» труппасында режисёрлық қылған [1.5]. Биринширлерден болып қарақалпақ театр тарийхына өзбек, рус ҳәм жәҳән драматургиясының классик шығармаларын алып келген өз кәсибиниң жетик қәнигеси Т.Алланазаров 1916-жылы Қарақалпақстан Республикасының Коңырат районы

Соркөл аўылсоветине қараслы (Қоңырат пенен Мойнақтың ортасында жайласқан) Тахтақайыр Қара жар аўылында туўылып камалға келеди. Сол 1933-жылы Төрткүл педагогикалық техникумды питкергеннен кейин Кегейли районында муғаллим болып ислейди. 1934-жылы Москвадағы А.В.Луначарский атындағы Мәмлекетлик театр өнери институтына кирип, оны 1939-жылы табыслы питкерип шығады [2.3]. Усы студентлик дәўиринде-ақ Төреш Алланазаровтың өз кәсибине болған ықласы устазларының дыққатынан шетте қалмады. Атап айтқанда XX әсирдиң уллы режисёры Г.А.Толстогонов режисёрдың кәсибине болған қызығыўшылығын ҳәм талантын итибарға алып оған бир қанша жол жобалар берген [3.84]. Соның менен бирге бул дәргайда белгили устаз О.И.Пижова ҳәм профессор И.В.Бибиковлардан режиссура саласын терең үйрениўге миясар болады. Т.Алланазаров спектакльлерде роль атқарыўға да қызығады. 1936-жылы студия талабалары биринши диплом спектакльине француз драматурги Мольердиң «Скапенниң ҳийлеси» комедиясын сахналастырады. Бул спектакльде Т.Алланазаров бас рольди яғный Силвестр ролин шеберлик пенен атқарып шығады. Оқыўды питкергеннен кейин қарақалпақ театрында бас режисёр хызметин атқарады. 1930-жыллардың ақырында Т.Алланазаров Ҳ.Ҳәкимзаданың «Майсараның иси» спектаклин сахналастырады. Жас режиссёр бул спектакльдиң сатирик ҳәм лирикалық еки жөнелисин ашып бериўге ҳәрекет етеди. Т.Алланазаров бул спектакльдиң идеясын ашып бериўде өз шеберлигин көрсетеди. Ол халық ўәкиллериниң садалығы, ақылы ҳәм қәбилетин көрсетиўге урынды. Усы мийнетинде режисёрдың жас болсада таланты ҳәм өз кәсибиниң шеберлиги көзге тасланды. Т.Алланазаров бул алған билимлери менен шекленип қалмастан өз үстинде көп мийнет ислейди. Орта Азия республика театрларына қәнигели актёр, режисёр кадраларын таярлаўда 1945-жылы Ташкент қаласында ашылған Островский атындағы театр ҳәм көркем өнери институтының әҳмийети күтә уллы болды. Жас драматургтың режисураға болған ықласы оны усы институтқа жетелеп келди. Ол бул дәргайда 1946-1951 жыллар аралығында режисёрлык тараўының қурамалы, машақатлы жолларын тереңирек үйренеди. Оқыўды питкерген кейин Станиславский атындағы мәмлекетлик музыкалы драма театрында бас режисёр болып ислейди. Усы дәўирде Т.Алланазаров, А.Бегимов пенен бирге «Ғәрип ашык» шығармасын (1954), Ж.Аймурзаев пенен биргеликте «Раушан» пьесасын (1956), Пирлепес Тилегеновтың «Биринши гудок» (1960) пьесаларын сахналастырды[4.60]. Бул дәўирде тек қарақалпақ театрында ғана емес дерлик барлық халықлар драматургиясында қурамалы дәўир болған еди. Себеби сол дәўирдиң талабы шығармада конфликттиң орын алыўын қолламайтуғын еди. Усы «конфликтсизлик теориясы»ның ен жайыўы себепли драматурглердиң мийнетлери, режисёрлардың тер төгиўлери әўметсизликке алып келе берди. Себеби, ол әдебий шығарма болсын, яки драмалық шығарма болсын егер конфликт болмаса, ол шығарманың сәтсизликке ушыраўы сөзсиз еди. Мине усындай мийнетлердиң бири П.Тилегеновтың «Биринши гудок», С.Хожаниязовтың «Жас жүреклер» шығармаларын атап өтсек болады [3.60]. Т.Алланазаров жергиликли драматурглердиң шығармаларын ғана сахналастырып қоймастан түркий тиллес ҳәм рус халқының шығармаларын аўдармалап миллий театр сахнасына алып келди. Бул шығармалар тамашагөйлер тәрепинен жақсы қабыл етилди. Оның аўдармасындағы Максим Горькийдиң «Душпанлар», «Васса Железнёва»(1941), А Каххордың «Шайы сюзана», «Жаңа жер» (1952), Иван Франконың «Урланған бахыт» (1954), Эстон драматурги Ранеттиң «Адаскан ул», Б.Лабраневтың «Америка ҳаўазы», Б.Мүсреповтың «Қозы көрпеш-Баян сулыу», «Қыз жибек» (1950), Гусеиновтың «Семья намысы» ҳәм басқа да пьесалар бизиң театрымыз сахнасында жарық көрди [3.79]. Режисёрлық, актёрлық, драматург, дилмаш тараўлары менен шекленип қалмастан Т.Алланазаров

халқымызға изертлеўшилик мийнетлери менен де кеңнен танылды. Оның қәлеминен дөреген 50 ден аслам ҳәр қыйлы очерклер, мақалалар, пикирлер ҳәм монографиялар, театр өнериниң кеңнен раўажланыўына салмаклы тәсирин тийгизди. Солардан атап айтканда 1965-жылы жазылған «Қарақалпақ совет театры», 1979-жылы «Театр ҳәм драматургия», 1967-жылы «Бизиң көркем өнеримиздиң биринши жулдызлары» атлы мийнетлери ҳәтте университет ҳәм институт окыў программаларынан орын алғаны әлбетте мақтанышлы болды.

«Қарақалпақ театрында миллий режисураның қәлиплесиўи» атамасындағы мийнети қарақалпақ театр тарийхындағы миллий режисураның қәлиплесиўи ҳәм оның жетискенликлери ҳаққында баҳалы мағлыўмат беретуғын илимий мийнет саналады. Бул китап қарақалпақ миллий театры қәлиплескен дәўирлердеги режисура ҳәм оннан соңғы дәўирдеги режисура тараўындағы машақатлар ҳәм жетискенликлер бойынша дөреген мийнет болып табылады. Автор усы мийнетинде 1926-1959 жыллар аралығындағы режисураны үш дүркинге бөлип қарайды. Олар төмендегилерден ибарат: Биринши дүркин Европалық театр үлгисинде пайда болған миллий театрды қарақалпақ халқына кеңнен таратыўға ҳәм ҳәр қыйлы қәўетерден аман алып қалыўға аянбай хызмет қылған 1926-1930 жыллар аралығындағы ҳәўескерлер топарындағы дәслепки драматурглер ҳәм режисёр, ҳәм актёр сыпатында аянбай мийнет ислеген еди. Екинши дүркин миллий режисёрлары 1930-1939 жыллар аралығында қарақалпақ миллий театрына сахналық реализм ис усылын толық ендириў арқалы оны профессионал театрлар дәрежесине жеткериў ушын пидәкерлик мийнет ислеген жаслардан ибарат болды. Бул дүркин режисёрлары да театр искерлигиниң раўажланыўы ушын өз алдыларына талаплар қойды ҳәм тәртиплер орнатты. Мәселен, ең биринши сахналастырыў ушын қолға алынған ҳәр бир пьесаға режисёрлық жоба жазыў усылын театрлық жумыс тәжирейбесине ендирди. Соның менен бирге, актёрлар менен таза пьесаның үстинде ислеўди стол әтирапында отырып таярлықлар жүргизиўден баслаў ҳәм жумысқа белгили муғдарда ўақыт бериў тәртибин орнатты. Усы екинши дүркин режисёрлары дәўиринде яғный 1930-жыллардың орталарында қарақалпақ театрына әмелий жәрдем көрсетиў ушын Бухара театрының режисёры Р.Файзиев, З.Қабулов, Өзбекстанлы белгили режисёр Ж.Обидов, қазақстанлы Т.Омаровлар қарақалпақ театрына келеди ҳәм актёрларға сахна мәденияты, актёрлық шеберлик бойынша сабақлар өтеди [4.6]. Үшинши дүркин режисёрлары булар - Москвада ҳәм Ташкент қаласында ашылған театр көркем өнери тараўындағы жоқары арнаўлы оқыў орынларында белгили устазлардан кәсиплик сырларын үйренип келген қәнигели жаслар еди. Олар актёр, актрисалардың сахналық қәнигелигин жетилистирип барыў мақсетинде ҳәр жылы бир мәрте еки айлық оқыўлар жүргизиў, соның менен бирге тамашагөйлер менен тығыз ислесиўди қолға алды[5.4]. Қарақалпақ миллий театрының қәлиплесиў ҳәм раўажланыў дәўириниң гүўасы болған Т.Алланазаров миллий театрдың басып өткен машақатлы жолына илимий анализ жасады ҳәм 1954-жылы «Қарақалпақ театрының раўажланыў жоллары» атлы темада илимий кандидиатлық жумысын табыслы қорғап шығады. Т.Алланазаровтың халқымыздың мәдениятына, әдебиятына, илимге қосқан үлеси оғада уллы. Талантлы режисёр ҳәм алымның ислеген мийнетлери жоқары баҳаланып оған бир неше сыйлықлар ҳәм ҳүрмет белгилери инам етилди. Қарақалпақ миллий театр өнерин раўажландырыўға қосқан салмақлы үлеслери ушын оған 1944-жылы «Қарақалпақстанға мийнети сиңген артист», 1957-жылы Өзбекстан ССрына хызмет көрсеткен артист, 1959-жылы Өзбекстан ҳәм Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлықтың лауреаты атағына ийе болды. Т.Алланазаров режисёрлық кәсиби менен тоқтап қалмастан бир қанша лаўазымлы орынларда, соның менен бирге илим жолында да аянбай мийнет ислеген. Ол 1959-жылы 16-ноябрьден баслап 1974-

жылға шекем Өзбекстан ССР илимлер академиясының Қарақалпақстан бөлиминиң тил, әдебият ҳәм тарийх институтында бөлим басшысы болып мийнет етеди.

Соның менен бирге Т.Алланазаров 1965-1967-жыллары Қарақалпақстан мәденият министрлиги лаўазымында, 1974-1983 жыллары Ташкент мәденият институтында режисура ҳәм актёр шеберлиги кафедрасының баслығы лаўазымында ислейди [6]. 1983-94 жыллары ӨзССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының тарийх ҳәм әдебият бөлиминде мийнет етти. Ол Искусство таныў илиминиң кандидаты. Алым Қарақалпақ театрының, қарақалпақ драматургиясының тарийхы ҳаққында илимий изерлеў жумысларын алып барды. Усы темалар бойынша қарақалпақ, рус тиллеринде 7 монографиясы баспадан шыққан. Және де алымның қәлемине тийисли 200 ден аслам мақалалары жарық көрген. Т.Алланазаров 1959-жылы Ўатан алдындағы хызметлери ушын ол «Ҳүрмет белгиси» ордени менен сыйлықланды. Солар менен бирге ол бир қанша Көкирек нышанлары менен, Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан Жоқары Кеңесиниң бир қанша ҳүрмет жарлықлары менен сыйлықланды.

Өзбекстан Жокары Кеңесиниң қарары менен «Шухрат» ордени менен 1994-жылы 6-май күни сыйлықланды. [6.] Т.Алланазаров 2000-жылы 4-августта 84 жасында қайтыс болды. Солай етип, Т.Алланазаров тек ғана қарақалпақ миллий театрының раўажланыўына үлес қосып қоймастан мәдениятты, илимниң раўажланыўында да қосқан үлеси уллы деп айтсақ алжаспаймыз. Оның пүткил өмири ҳәм дөретиўшилиги даўамында ислеген мийнетлери каракалпак режесура тараўының пайда болыўы, кәлиплесиўи, рауажланыўы бойынша мағлыўматлар беретуғын кунлы материаллар болып табылады. Т.Алланазаровтың мийнетлери алымның өмир жолының қарақалпақ режисура тараўының кәлиплесиў ҳәм раўажланыў дәўири менен сыбайлас болыўы менен қунлы.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Бердақ атындағы Карақалпақ мәмлекетлик музыкалы театры. Нөкис: «Билим» 2017. 5-б.
2. Т.Алланазаров Қарақалпақ театрында миллий режисураның қәлиплесиўи.1926-1959 жж. -Нөкис:Билим,1996-ж.3-б.
3. Б.Сайфуллаев, Т.Баяндиев Қарақалпақ театр тарийхы (оқыў қолланба) Ташкент-2023, “FAN ZIYOSI”, 84-б.
4. Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик музыкалы театры. Нөкис: «Билим» 2017. 6-б.
5. Интернет мағлыўмат. https://share. google/gOAv6Z0uIFY9YKj3G.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада Қорақалпоқ театрида режисуранинг шакилланиши, ривожланиши дастлабки режисёрлар ва истедодли режисёрларнинг кирип келиши ҳақида сўз этилади. Истидодли режисёр Т.Алланазаровнинг хаёти ва ижоди, унинг қорақалпоқ миллий театри, маданияти, илмидаги фаолияти ва етишган ютуқлари келтирилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается формирование и развитие режисуры в каракалпакском театре, а так же упомяняется о первых режисёрах и приходе в театр профессиональных режисёров. В статье представлены жизнь и творчество талантливого режисёра Т.алланазарова, его деятельность и достижения в Каракалпакском национальном театре, культуре и науке.

SUMMARY. The article examines the formation and development of directing in the Karakalpak theatre, and also mentions the first directors and the arrival of professional directors to the theatre. The article presents the life and work of the talented director T.Allanazarov, his activities and achievements in the Karakalpak National theatrer, culture and science.